

երկրի բնության մեջ, հայ գեղջուկի շրթունքներից լսել հայ եղանակներն ու երգի խոսքերը:

Նա խառնվեց այդ երգերը ստեղծող ժողովրդի հետ, ներծնվեց նրա հետ, ներառվեց նրա երգերը և սրտով հասկացավ, որ հայ երգի ոճը թաքնված է ժողովրդի այդ երգերի մեջ, միայն պետք է մաքրել այդ երգերը օտարամուտ ժանգից ու անտեղի գարդերից, որոնք աղարտել էին հայ երգը: Եվ ցույց տվեց աշխարհին մեր ազգային երգը՝ մաքրված, ինքնուրույն և անաղարտ:

...Որ որ հայ կա, այնտեղ է և Կոմիտասի երգը: Կոմիտասը համազգային մեծություն է: Նրա երգով մեր ժողովուրդը ավելի գիտակցաբար զգաց իրեն, ավելի կապվեց իրար հետ, ինքնաճանաչեց: Հայ հասարակությունը զգաց աշխատավոր ժողովրդի վիշտն ու հրճվանքը, նրա աշխատանքի պափուքը, նրա սերը դեպի իր հայրենի բնությունը:

Կոմիտասը հայ երգով լույս աշխարհ դառնեց դարերի խավարի մեջ կեղեքված ժողովրդի խուլ բողոքն ու ցասումը բռնության, ստրկության դեմ. նրա խելդղված վիշտը, իրավագուրկ կյանքը և պայծառ ապագայի հանդեպ տածած հավատը:

Կոմիտասը գոհն եղավ թուրք պետության բարբարոսության. նա տեսավ հայ ժողովրդի՝ կանանց, երեխաների, ծերերի, աշխա-

տավորների և մտավորականների երթը դեպի մահ, դեպի գերեզման: Բոլորը, բոլորը անցան նրա մեծ, խորագգաց՝ սրտի միջով, և նա խորտակվեց, ջախջախվեց:

Անհունորեն մեծ է մեր վիշտը, մեր կորուստը. ինչքան գանձեր նա տարավ իր հետ... Նա կարող էր այսօր մեզ հետ լինել, մեր ազատագրված հայրենիքում, ուր ինչքան գործ ուներ կատարելու, ի՞նչ հրճվանքով պիտի տեսներ մեր երաժշտական նոր սերնդին, որը Կոմիտասի պաշտամունքն ունի:

Սիրելի՛ Կոմիտաս, այսօր և միշտ դու մեզ հետ ես քո շքեղ երգերով, քո բարձր արվեստով, պատմական սխրալի գործով: Դու անմահ ես. ինչքան ժամանակ, որ հայ ժողովուրդը կապրի, կապրի՝ և քո երգը: Բայց դու հոգնել ես շատ, սիրելի Կոմիտաս. տառապել ես շատ, զարհուրանքներ ես կրել, վայրագ թշնամու սուրն ես տեսել, հանգստացիր հիմա, մայրենի հարազատ հողի գրկումն ես հիմա: Քո սիրած Արարատյան դաշտի բուրումնալից երգը ծավալվում է քո շուրջը, քո երգերը ծփում են քո վրա, քո երգերի հետ ծփում են աշխատանքի և ազատության նոր, հաղթական կոչովի երգերը...

Հանգչի՛ր խաղաղ, սիրելի՛, Ավիրապա՛ն Կոմիտաս...

1949

Ա. ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ

ՀՈՒԾԵՐ

Առանձնապես եղբայրս՝ Հակոբ Մանանդյանը, շատ մոտ էր Կոմիտաս վարդապետին, որը համարյա ամեն օր երեկոները գալիս է եղել եղբորս և մայրիկիս տեսնելու:

Էջմիածնում եղբայրս մնաց հինգ տարի՝ 1900 թվականի հունվարի սկզբներից մինչև 1904/1905 ուսումնական տարվա վերջը:

Կոմիտասը շատ բարի, բարձր զարգացման և բացառիկ նուրբ բնավորության տեր և չափազանց զգայուն մարդ էր: Նա հենց առաջին ծանոթությունից այնքան հմայիչ տպավորություն էր թողնում, որ երբեք չէի կարելի մոռանալ: Էջմիածնում բոլորը նրան սիրում էին:

Հատկապես ինձ համար անմոռանալի են իմ հանդիպումները Կոմիտասի հետ:

Ամառվա արձակուրդներին, Էջմիածնում իմ եղած ժամանակը, երբ Կոմիտասը ինձ

հանդիպում էր, տանում էր իր համեստ կահավորված խուցը, նստում էր իր դաշնամուրի առաջը և ինձ ստիպում էր երգել Ախալցխայի ժողովրդական երգերը ու ինքը ձայնագրում էր: Նա ուներ շատ նուրբ լսողություն և մեկ անգամ լսելով, նա իսկույն նվագում և մեծ ճշտությամբ ձայնագրում էր:

Իմ հիշողության մեջ տպավորվել է նաև մեծ երաժշտի դասախոսությունը, որը ես լսել եմ Տիֆլիսում 1900-ական թվականների սկզբներին: Կոմիտասը մի շատ հետաքրքիր դասախոսություն կարդաց հայկական երաժշտության և այն ազդեցությունների մասին, որ հայ երաժշտության վրա ունեցել են Մերձավոր Արևելքի հարևան ժողովուրդների երաժշտական մոտիվները: Ի միջի այլոց, նա իր դասախոսության ընթացքում ցույց տվեց իր կատարելագործված երաժշտական գործիքը, որով ինքը նվագեց և

մեծ տպավորություն թողեց ներկա եղողների վրա: Այդ գործիքը սովորական արհնգն էր, որի վրա ինքը արտասահմանում հարմարեցնել էր տվել «կլապան»-ներ և կարողանում էր տալ կիսաձայն նոտաներ:

Իր ունեցած հիշողություններից քույրս պատմում է, որ Էջմիածնում, երբ Կոմիտասը գալիս է եղել մեր տունը, թե՛ մայրիկս և թե՛ քույրիկս խնդրելիս են եղել, որ երգի: Նա սովորաբար չի մերժել, սակայն կատակով յուրաքանչյուր երգի համար պահանջել է տալ երկու կոպեկ, ասելով՝ «Երկու կոպեկ տուր, երգեմ»: Երբ նրան հարցնելիս են ե-

ղել, թե ինչ է անելու այդ կոպեկները, նա պատասխանել է, որ երբ այդ կոպեկներից մի փոքր գումար հավաքվի, նա նորից գնալու է արտասահման: Ինձ համար հատկապես անմոռանալի է Կոմիտասի երգած Լոռվա հոռովելը: Իր երգերի թվում նա վերջին տարիները մեր տանը հաճախ երգելիս է եղել առանձին կտորներ իր սկսած «Անուշ» օպերայից: Քրոջս հիշողության մեջ տպավորվել էին Կոմիտասի «Անուշ»-ից երգած հատվածները, որ երբեմն նա վերհիշում և երգում էր:

